

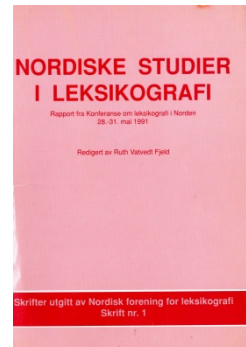
NORDISKE STUDIER I LEKSIKOGRAFI

Titel: Almensproglige informationer i fagordbøger

Forfatter: Henning Bergenholtz

Kilde: Nordiske studier i leksikografi 1, 1992, s. 244-259
Rapport fra Konferanse om leksikografi i Norden, 28.-31. mai 1991

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nsil/issue/archive>

© Nordisk forening for leksikografi

Betingelser for bruk af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre Nordiske studier i leksikografi (1-5) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Almensproglige informationer i fagordbøger

Der er i de sidste år udarbejdet en række artikler om omfanget og kvaliteten af fagsproglige informationer i almensproglige ordbøger. Derimod har den "modsatte" problemstilling ikke fundet særlig interesse. Denne manglende interesse har sandsynligvis to grunde: Dels har metaleksikografien indtil nu først og fremmest beskæftiget sig med almensprogligt relevante temaer, dels er fagsprogsdiskussionen ikke nået frem til en almen anerkendt forståelse af forholdet mellem almensprog og fagsprog. Her plæderes for et tekstlingvistisk udgangspunkt for fagsprogsforståelsen og for den deraf bestemte lemma- og informationsselektion i fagordbøger.

1. Fagsproglige informationer i almensproglige ordbøger

Der foreligger en lang række bidrag, der belyser omfanget og kvaliteten af fagsproglige oplysninger i almene ordbøger. Det er et gennemgående træk i flere af disse arbejder, at de peger på en sand invasion af fagord i almene sprogordbøger i de seneste årtier. Tilsvarende har Joachim Mugdan og jeg i en artikel om behandlingen af lingvistiske termer i almene sprogordbøger og lingvistiske fagleksika påvist, at store almene ordbøger anfører flere lingvistiske termer end egentlige fagordbøger, i en række tilfælde bringer de også en mere adækvat definition. Vores undersøgelser viste, at også de store tosprogsordbøger indeholdt op til 85% af en liste med 351 grammatiske termer, sml. den tabellariske oversigt fra Bergenholtz/Mugdan (1985:11):

	antal behandlede termer (ud af 351)	antal termer med en markering "Gramm.", "Ling.", "Phon." etc.
DUDEN-GWB	87 %	77 %
BROCKHAUS-WAHRIG	92 %*	86 %*
KLAPPENBACH/ STEINITZ	69 %	62 %
WAHRIG	80 %	55 %
HARRAPGER-ENGL	84 %*	73 %*
LANGENSCHIEDT DT-ENGL	80 %	68 %
GROSSES WB DT-RUSS	85 %	66 %
MEYER-ENZYKLOPÄDIE	56 %	40 %
BUSSMANN	59 %	[59 %]

Tabel 1

* Procentberegningen er ikke basert på en mængde af 351, men på antallet av lemmata i de ordbogsbind, som var udkommet (i 1984).

Ikke i alle tilfælde kan man finde en så bred kodificering af fagord; det er også muligt, at sprogleksikografer er fagligt belastede og derfor i særlig grad medtager fagord fra deres eget fag. Hvis man sammenligner med tal taget fra en hyppighedsliste over forkortelser i Gyldendals elektroniske dansk-tyske ordbog er mængden af eksplicite informationer om fagsprog mere beskedent:

17960 m (maskulin)	28 pol (politik)
17701 f (feminin)	23 relig (religion)
13222 n (neutrum)	23 geol (geologi)
421 sø. (søværnen)	21 fot (fotografi)
202 jur (jura)	19 prot (protestantisk)
172 tekn (teknik)	18 økon (økonomi)
160 mil. (militær)	18 mat. (matematik)
157 merk (handelsprog)	18 fys (fysik)
106 fodb (fodbold)	16 bio. (biologi)
63 mus. (musik)	13 kem (kemi)
58 med. (medicin)	13 arkit (arkitektur)
49 edb	10 geogr (geografi)
46 gram. (grammatik)	10 arkæol (arkæologi)
45 fly. (flyvning)	9 rel (religion)
43 gym (gymnastik)	9 ast (astronomi, astronautik)
41 elek (elektricitet)	9 anat (anatomi)
40 tele (telekommunikation)	8 psyk (psykologi)
39 jernb (jernbaneværnen)	8 geom (geometri)
37 typ (typografi)	7 fon (fonetik)
37 teat (teater)	4 tømr (tømrersprog)
37 hist. (historie)	2 fysiolog (fysiologi)
34 kat. (katolsk)	1 myt (mytologi)
28 zo (zoologi)	

Tablet 2

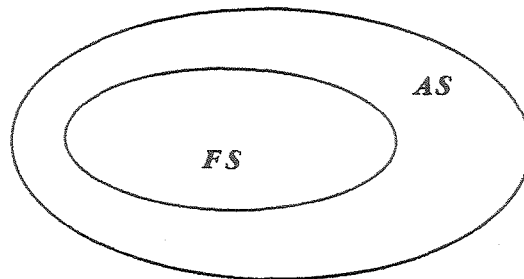
(Mere for en ordens skyld vil jeg gøre opmærksom på, at jeg ikke selv har opfundet den noget usystematiske brug af forkortelsespunktum og uortodokse forkortelser som fx "anat" og "arkit".)

Sådanne faglige markeringer kan uden tvivl være fordelagtige, men personligt er jeg lidt skeptisk over for den trykte ordbog, der - ligesom alle andre ordbøger - ikke ved siden af de diatekniske forkortelser angiver sådanne hyppighedstal eller mere episk i brugervejledningen gør opmærksom på, at mængden af direkte oplysninger om fx matematiske eller fysiologiske termer er meget begrænset. Min skepsis gælder også de store en- og tosprogede ordbøger, der som Duden-GWB anfører en oversigt over ikke mindre end 184 fagsprog, som ordbogen angiveligt behandler. Det skal ikke betvivles, at alle 184 subsprog bliver nævnt et eller andet sted, men at man i de fleste tilfælde ikke får andet end sparsomme oplysninger om subsprogene. For at opnå en mere fuldstændig lemmaselektion forbundet med der dertil hørende informationer foreslår Béjoint (1988:366) at tage udgangspunkt i en fagsystematik. Dette forslag er konsekvent, hvis man mener at kunne opnå en bare rimelig dækning af de mange fag, som almensproglige ordbøger prøver at dække. Det kan man indenfor udvalgte fag, fx sprogvidenskab. Men jeg mener ikke, at denne dækning er opnåelig i fx alle 184 fag, som Duden-GWB lokker sine brugere med. Tværtimod vil jeg her foreslå en tilbageholdende lemmaselektion og informationsselektion, der kun efter meget strenge principper medtager lemmata hhv. oplysninger om fagsproglig brug, som ikke forekommer regelmæssigt i almensproglige tekster.

Med denne indledning er jeg næsten gået for langt ind på det emne, som i modsætning til det af mig valgte allerede er blevet diskuteret i utallige publikationer. Samtidig har jeg allerede brugt nogle af de lingvistiske fagudtryk, som i særlig grad er kontroversielle i fagsprogsforskningen.

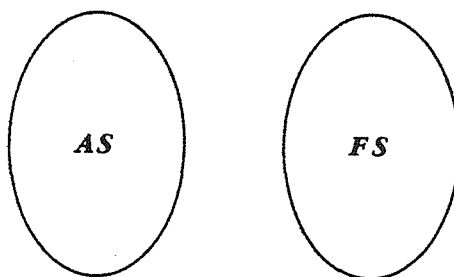
2. Almensprog og fagsprog

Diskussionen om en skillelinie mellem fagsprog og almensprog er et tilbagevendende tema i næsten alle almene oversigter over fagsprogsforskningen. Laurén/Nordman, en af de nyere monografier af denne art, vælger at se problemet ud fra forskellige indfaldsvinkler. Den første kan måske kaldes en strukturalistisk systemovervejelse: "Om allmänspråk är det allmäna språket, det som beskrivs i t.ex. en svensk grammatik, är det naturligt att se fackspråket som en del av detta språk" (1987:31). Selvfølgelig er der, siger de, små forskelle i udnyttelsen af det grammatiske systems muligheder i forskellige fagsprog, men stort set kan et fagsprogs grammatik forstås som en ægte delmængde af et almensprogs grammatik. Da Laurén/Nordman bruger grammatik efter et "f.ex.", må dette synspunkt menes at gælde for alle andre eller i det mindste de fleste andre sammenhænge, så der kan tegnes følgende enkle model:

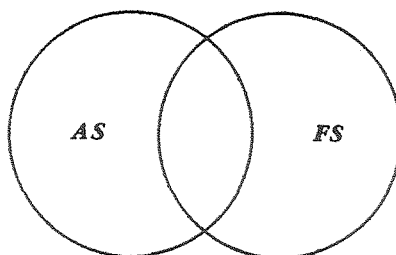
Figur 1

Laurén/Nordman lader det ikke blive stående ved denne sprogsystematiske model, men sætter en anden ved siden af, som de forstår som kommunikationens synsvinkel. Hermed menes, at fagsprog bruges af fagfolk, som forudsætter en vidtgående specialviden om faget. Derimod kan en sådan viden ikke forudsættes i dagligdags samtale, hvorfor der må bruges almensprog for at kunne udveksle tanker. I dette almensprog, siger Laurén/Nordman videre, kan der indgå træk af fagsproglige aspekter, men i en så forenklet form, at helheden ikke mere kan kaldes fagsprog. Fagsprog og almensprog er derfor i denne sammenhæng sidestillede, men også adskilte fænomener (1987:31): "Ur kommunikationens synsvinkel är alltså allmänspråk ock fackspråk sidoställda fenomen." Hermed har vi en ny enkel model:

Figur 2

Der gøres dog opmærksom på, at overgangen mellem fagsprog og almensprog ikke er "entydigt klar". Når fx en forsker giver en populærvidenskabelig fremstilling bruger han ikke mere fagsprog, men måske heller ikke almensprog: "Populariseringen indeholder drag ur fackspråket men liknar allmänspråk mer än fackmannens vanliga texter gör." Ud fra denne argumentation i Laurén/Nordman (1987:32) kan man opstille følgende model:

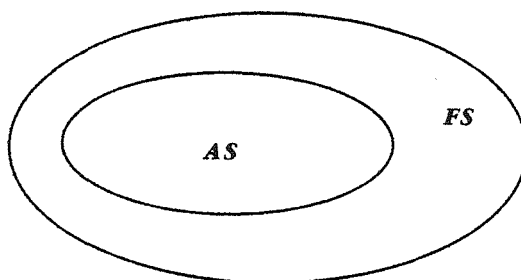

Figur 3

Muligvis ville Laurén/Nordman ikke lægge navn til den sidste model. For selv om det - også efter deres opfattelse - ikke er helt klart, hvor man skal drage grænsen mellem almensprog og fagsprog, bliver antagelsen af en grundlæggende klassifikation med to sprogvarieteter anset

for at være forudsætning for hele fagsprogsdiskussionen, hvor man i hvert tilfælde kan tilordne en tekst til en af varieteterne. I tilfældet med en populariseret fagtekst foreligger der ikke fagsprog, siger Laurén/Nordman (1987:32).

En fjerde mulig grundmodel, hvor almensproget er en delmængde af fagsproget, beskrives af Mikkelsen (1990:2) som den "traditionelle forståelse af forholdet mellem fagsprog og almensprog". Alle de sproglige fænomener, som findes i almensproget, bliver også brugt i fagsprog, som er kendetegnet ved forekomsten af specielle fagord, ord, der ikke bruges i almensproget:

Figur 4

Når man læser fagsproglige bidrag finder man ofte mere komplicerede geometriske modeller, som med en stigende kompleksitet ikke bliver tilsvarende overbevisende, men som de her nævnte fire enkle grundmodeller peger på et grundlæggende problem for fagleksikografien: 1. Kan man sige, at en fagtekst indeholder både fagsproglige og almensproglige elementer? Hvis dette spørgsmål kan besvares med ja, følger heraf næste spørgsmål: 2. Kan og skal en fagordbog give oplysninger om almensproglige elementer i fagtekster? Hvis svaret på første spørgsmål er nej, forbliver det grundlæggende problem: 3. Hvilke af ordene i et bestemt fags tekster bør forklares i en fagordbog?

Svaret på første spørgsmål bliver ofte anset for at være så selvfølgelig, at det ikke bliver stillet. En af de få undtagelser finder man i Ralph 1980 med den retoriske titel: "Hur myckjet fackspråk er fackspråk?". Hans svar er entydigt: meget lidt. I en undersøgelse af arkæologiske tekster med i alt 750.000 tekstord kommer han frem til, at almensproglige leksemer i disse tekster udgør omtrent 97.5 % og fagvokabularet omtrent 2.5 %. Den rent emnespecifikke del af fagvokabularet er endnu mindre, kun 1 % af alle leksemerne i det undersøgte tekstkorpus. Hvis lemmaselektionen til en svensk arkæologisk ordbog, som kun vil indeholde "arkeologiska fackord", skulle foretages ud fra disse overvejelser, ville man kunne nøjes med ca. 500 lemmaer. Jeg er nu ikke helt overbevist om de resultater, som Ralph fremlægger. Dels er optællingen ud fra et korpus på 750.000 tekstord foregået rent manuelt - med den dertil hørende mulighed for unøjagtigheder - dels er den ikke uden videre almenyldig for alle mulige fag. Jeg har fx foretaget en mindre kontroloptælling i det danske genteknologiske korpus og har der foretaget et skøn over antallet af de ordformer, som efter min forståelse af Ralph's opfattelse af fagvokabular kan betegnes som genteknologiske fagord. Af de første 250 leksemer med begyndelsesbogstavet G kan ca. 100 leksemer (40 %) tilordnes det molekylærbiologiske fagvokabular, mens ca. 150 (60 %) ikke har en brug, som er forskellig fra de samme leksemers brug i almensproget. Mængden af komposita i dette

fagsprog er uden tvivl medvirkende til den store fagvokabularandel, sml. følgende uddrag af listen:

fagord	ikke-fagord
gelektroforese	gebærde
gelektroforese-mønster	ged
gelelektroforese	gedde
gelelektroforesbuffer	gedefår
gelfiltrering	gedekrop
gelkoncentration	gedeost
gelkørsel	gehør
gelmasse	geleaktig
geminivirus	gemme
gelretardering	gemyt
gen 1-mærke	general
genaflysning	generalisation
genafskrift	generalisere
genafsnit	generalisering
genaktivitet	generalkonsulat
genalder	generalprøve
genampliktation	generalsekretær

Label 3

Disse tal skal tages med alle mulige forbehold, som spænder videre end de semi-tilhørsforhold, som Ralph regner med. Han har en særlig gruppe, som kaldes "plusord", dvs ord, som uden at være klart bundne til det pågældende fags vokabular er overrepræsenterede i dette fags tekster og som, siger Ralph (1980:167), "indikerar" det pågældende fagområde. Hvis sådanne ord, som fx *datera, fragment, grop, period, rekonstruera, rest, typ, ämne* blev regnet som fagleksemer, ville Ralph komme op på i alt 4 % af alle leksemerne i tekster om arkæologi. Dette tal er stadigvæk langt under de 40 % fagord i genteknologiske tekster, som jeg kom frem til. For mig er det ikke vigtigt, om disse 40 % er helt korrekte eller ej, for tælle-måden vil i alle tilfælde stærkt påvirke resultatet. Det gælder også, når man går ud fra et fælles teoretisk grundlag med en fastlagt metodisk fremgangsmåde. Til et historiografisk værk, som jeg netop har afsluttet i samarbejde med fire tyske kolleger, havde vi et sådant grundlag: "Nur Termini, die explizit genannt und behandelt werden, sind in diesem Register verzeichnet. Pseudoterminologische Häufigkeitsangaben wie *häufig* sind notiert. Allgemeine Begriffe werden nur dann als Stichwort geführt, wenn sie eine Relevanz für die sprachtheoretische Position Heinrich Bauers haben." (Karatas/Meder/Wiechert 1991:119). Hver

medarbejder havde arbejdet med at gennemse et af bindene til Bauers grammatik; i fire tilfælde blev der skrevet mellem 1500 og 2000 terminologikort pr. bind, men i et tilfælde gav gennemlæsningen af et bind kun godt 800 terminologikort. Det er med andre ord næsten en umulighed - selv efter regelmæssige koordinationsmøder - at få forskellige fagfolk til at foretage valg mellem fagord og ikke-fagord med fuldstændig kongruente resultater. Ved lignende tests med udvalgte ord divergerer på tilsvarende vis testpersoners tilordning til et eller flere fagsprog hhv. almensprog i ganske betydelig grad, se Opitz (1979) og Scholfield (1980). Disse iagttagelser svarer i øvrigt til en af konklusionerne i Kalverkämpers ofte citerede grundlæggende bidrag om almensprog og fagsprog (1978:443).

Man skulle måske i stedet prøve at gå den anden vej og prøve at tælle de fælles-sproglige ord. Noget sådant er fx forsøgt af Ruus (1991), som ud fra en undersøgelse af danske korpora med tekster fra romaner, børnebøger, aviser, ugeblade og fagblade prøver at finde frem til de fælles danske ord, de ord, som bliver forstået hhv. brugt af næsten alle danskere. Også i fagbladene forudsætter Ruus (1991:168) at finde fælles danske ord, men er særlig forsigtig: "Hvis et ord er hyppigt i fagteksterne uden at forekomme med sikkerhed i mindst en af de øvrige tekstarter, hører det næppe hjemme blandt de fælles ord." Selvfølgelig er det ikke muligt med sikkerhed at komme frem til helt præcise oplysninger om, hvor mange og hvilke ord danskerne har til fælles. Alligevel er det, siger hun, fristende at give et bud, som hun sætter til at omfatte omkring 1600 "ordbogsord".

Hermed vil jeg ikke sige, at Ruus mener, at man af de måske 20.000 leksemer i det danske genteknologiske tekstkorpus kan trække 1600 fra og anse resten for at være fagord. Men forskellen mellem angivelserne hos Ruus, hos Ralph og sidst fra mit skøn over andelen af ikke-fagord i det genteknologiske korpus er alligevel frapperende. Man fristes til at hælde til den retning indenfor fagsprogsforskningen, som påstår, at alle tekster er fagtekster, at man blot kan tale om en større eller mindre grad af faglighed. Denne opfattelse findes i særlig pointeret grad hos Kalverkämpers 1978 og 1980, men er efter min interpretation også grundlæggende for udtrykket LSP, Languages for Special Purposes. Enhver tekst har vel nødvendigvis et specielt formål. Når man med denne indfaldsvinkel betragter alle ord i en fagtekst som tilhørende det pågældende fagsprog, opnår man i alle tilfælde den metodiske fordel, at utilfredsstillende tilordninger ikke er nødvendige: Hvilke af følgende ord tilhører således fagsproget molekylærbiologi?

generation	genforskning
generationsforskel	genforskningspolitik
genetikkomité	genforskningsfelt
genetiklaboratorium	genforskningsag
genforandring	genforskningsssammenhæng
genforsker	genforskningsudvalg

Tablet 4

Ved min tilordning valgte jeg at regne alle disse ord til ikke-fagvokabularet. Omfanget af denne gruppe er betydeligt; og hvis de alle skulle tilordnes fagvokabularet, ville vi komme frem til en overvægt af leksemer repræsenterede i det genteknologiske korpus, som tilregnes gruppen fagord. En af forklaringerne på den store diskrepans mellem Ralph's resultater og

mine er uden tvivl, at man i høj grad må foretage en graderet skelnen mellem fagsprog med større eller mindre omfang af sproglige udtryk, som kun anvendes faginternt.

I stedet for at begynde på en problematisk grænsedragning mellem fag- og almen-sproglige ord ser den modsatte indfaldsvinkel alle de anførte leksemer som funktionale elementer i en fagsproglig tekst. Om så alle leksemerne med fordel skal lemmatiseres i en ideel fagordbog, er et helt andet spørgsmål. Hvis fx *genflytning* og *genforskning* lemmatiseres, er det næppe påkrævet at forklare *genflytningseksperiment* og *genforskningssammenhæng*. Men det kunne evt. være fordelagtigt at anføre de hyppigst brugte ord i et eksemplarisk udvalg fra typiske fagtekster. Med mindre end 2000 lemmaer vil en fagordbog kunne dække op mod 90 % af alle de ord, der forekommer hhv. skal bruges i en bestemt faggruppes tekster (Hoffmann 1988:4). Muligvis kan en opstilling af grundordforråd i omfattende fagområder som "naturvidenskab" og "samfundsvidenskab", som den er blevet foretaget af Lothar Hoffmann, være til nytte, også som en del af mere specialiserede fagordbøger.

3. Principper for lemmaselektion til en fagordbog

Valget af løsning på den diskuterede problematik har umiddelbar indflydelse på lemmaselektionen til en fagordbog. Man må forvente forskellige løsninger til forskellige typer af fagordbøger, men principielt kan der opstilles følgende muligheder:

- 1 kun fagord anføres
- 2 fagord og andre ord, der har en brug, som adskiller sig fra den almensproglige, anføres
- 3 fagord og andre ord, som anses for særligt vigtige i det pågældende fagsprog, anføres
- 4 ord, som anses for at kunne forekomme regelmæssigt i tekster fra et givet fagområde, anføres
- 5 alle ord eller ord med en bestemt mindstefrekvens i en givet mængde af fagtekster anføres

Af disse muligheder undgår kun de to sidste problemet med at skelne mellem fagord og ikke-fagord eller mellem fagord, semifagord og ikke-fagord hhv. almensproglige ord. Til gengæld indebærer de to sidste principper, at en del af problematikken bliver overført til udvælgelsen af tekster til det tekstkorpus, som fremgangsmåden forudsætter.

Men er problemet overhovedet relevant for den fagleksikografiske praksis, i det mindste for den hidtidige praksis? Under en diskussion med ikke-leksikografer nævnte jeg, at fagordbøger ikke kun indeholder fagord, hvilket stødte på stor mistro. Denne mistro er ubegrundet, sml. følgende eksempler fra *Black's Law Dictionary*, som efter sigende gælder for at være et af de amerikanske juridiske standardværker:

Fall. One of the four seasons of the year, embracing, in the Northern Hemisphere the three months commencing with the 21st of September and terminating with the 20th of December. Autumn.

That. A relative pronoun equivalent to who or which, either singular or plural.

Window. An opening made in the wall of a building to admit light and air, and to furnish a view or prospect. The use of this word in law is chiefly in connection with the doctrine of ancient lights and other rights of adjacent owners.

I det mindste ved *window* bliver der givet en henvisning til juridisk sprogbrug. Det gøres dog ikke altid i denne ordbog, sml. fx informationer ved følgende lemmaer: *free, have, make, midsummer-day, the, then, when*. En sådan informationssektion kan også findes i tosprogsfagordbøger, sml. hertil følgende eksempler fra Gullbergs *Svensk-Engelsk Fackordbock. För Näringsliv, Förvaltning, Undervisning och Forskning*:

kreera to create

låta *hjälppverb* to let, to allow (suffer) ... to, to permit; (*laga att*) to have, to get, to cause; (*formå*) to make; (*låta bli*) to leave (let) alone; *det låt som om* it sounded as if

yngst youngest; *-a barnet* [the] youngest child

Nu er det ikke sådan, at man skal lede intensivt for at finde enkelte eksempler med ord, som man uden tvivl også vil kunne finde med en betydning og i en sammenhæng, der ikke væsentligt adskiller sig fra brugen i et af de brede fagområder, Gullberg Sv-E mener at kunne dække. En gennemgang af ialt 18 spalter gav i gennemsnit 7 ord per spalte af typen *yngst*, ord, som man finder i de fleste tekster og som ikke har nogen særlig fagsproglig brug eller betydning. For at få et lidt bredere overblik blev i alt 15 fagordbøger, deriblandt både en-, to og flersprogede fagordbøger, som alle er relevant for den fagsproglige forskning og undervisning i Danmark.

I første omgang kan man læse i ordbøgernes indledning. Af de 15 ordbøger indeholdt seks af dem overvejelser om inddragelsen af ikke-fagsproglige informationer fra det eller de subsprog, der kodificeres i opslagsbogen. Manglende oplysninger om sådanne overvejelser betyder ikke nødvendigvis, at de ikke har fundet sted, hvilket ses af, at én udgave af en ordbog har sådanne oplysninger, en anden ikke (Gubba T-D 1977 hhv. Gubba T-D 1987), eller samme forfatter har med identisk opbyggede ordbøger i det ene tilfælde en sådan information, i det andet ikke (Hauschildt D-F 1988 hhv. Hauschildt D-T). Det er dog påfaldende, at det kun er tosprogsordbøger, der behandler problematikken explicit. Gubba T-D advarer læseren mod manglende informationer om almensproglige betydninger, da det "ofte" kun er den juridiske betydning, der er medtaget; læseren opfordres i stedet til at søge i en almindelig ordbog. Ud fra denne oplysning kan vi indirekte aflede, at der ikke kun er medtaget såkaldte "jurdiske betydninger". Men det er ikke helt klart, om Gubba hermed mener, at man normalt skal bruge to ordbøger ved oversættelse af en tysk juridisk tekst til dansk: fagordbogen + en almensproglig ordbog. Poulsen D-T er i sit forord til første oplag entydig: Denne ordbog tager hensyn til de vanskeligheder, som man måtte få ved oversættelse af danske handelstekster til tysk. Det gælder, "hvad enten det drejer sig om fagsproglige eller almensproglige problemer". Således argumenterer også Ludvigsen E-D 1943, der begrundet denne fremgangsmåde med fordelene ved at nøjes med én ordbog. Unnerup-Madsen D-E (1989), som - uden at angive det - øjensynligt i stort omfang har brugt Poulsen D-T som basis, har ligeledes medtaget det, hun betegner som "almensproglige udtryk og vendinger", men anser det dog for "nødvendigt" at søge forklaringer og oversættelsesmuligheder i "almindelige dansk-tyske ordbøger".

Det er indlysende, at leksikografer, der udarbejder handelsordbøger, i særlig grad ser behovet for at medtage alle ord og betydninger uden at kunne eller ville skelne mellem en brug i handelssprog og en udenfor. I praksis finder man ikke kun en sådan fremgangsmåde i handelsordbøger, men også i praktisk taget alle fagområders opslagsværker, dog snarere i tosprogsordbøger end i ensprogede ordbøger. Der er foretaget en optælling i de anførte

fagordbøger, hvor der er skelnet mellem tre slags ord: Fagord er ord, der ikke kan forstås uden en specialviden om dette fag. Til "tvivlstilfælde" regnes ord, som ganske vist bruges i særlig grad i det pågældende fag, men som alligevel kan forventes forstået af et flertal af sprogets *native speakers*. Til "ikke-fagord" regnes ord, som forekommer i et bredt udsnit af sprogets tekster, som fx romaner, aviser og ugeblade, og som må forventes forstået af næsten alle dette sprogs *native speakers*. Konkret har disse angivelser ført til følgende tilordninger ved gennemgangen af indgangslemmaerne under bogstavet H i den redealfabetisk opbyggede tekniske ordbog Warrern D-E:

ikke-fagord: hage, hagl, hale, hamre, harsk, hold-op, horisont, hule, hul, hærværk, hårdknude

tvivlstilfælde: hak, halvcirkel, halvkugle, hane, harve, haspe, hovedbestanddel, hugning, hængsel, høvl, håndværksmæssig

fagord: halation, heterogen, hexaldehyd, hulendefræser, hyperbolsk stedlinje, hårside

Tilordningen til **ikke-fagord** betyder ikke, at fx *hærværk* ikke kan være et fagord i fx juridisk sprog, men at *hærværk* i teknisk sprog ikke bliver brugt på anden vis end i almensproget. På lignende vis er de øvrige 14 ordbøger blevet gennemset under bogstavet H; som ved Warrern E-D er kun indgangslemmaet blevet talt ved redealfabetisk opbyggede artikler.

Ordbog	Ikke-fagord	Tvivlstilfælde	Fagord
Borum/Popp-Madsen	0 %	14 %	86 %
ECON	42 %	19 %	38 %
von Eyben	0 %	10 %	90 %
Galindo D-Sp	26 %	14 %	61 %
Gubba T-D 1977	13 %	10 %	77 %
Gubba T-D 1987	22 %	7 %	71 %
Hauschildt D-F	61 %	5 %	34 %
Hauschildt D-T	71 %	0 %	29 %
Ludvigsen E-D	71 %	2 %	27 %
Møller-Kristensen	10 %	4 %	86 %
Poulsen D-T	49 %	11 %	40
Unnerup-Madsen D-E	74 %	13 %	5 13 %
Warrern D-E	25 %	14 %	61 %
Woll	2 %	5 %	92 %
Zyphen-Adler	13 %	18 %	64 %

Tabel 5

Et forsøg på en klassificering af ordbøger på grundlag af disse tal og den opdeling i fem klasser, som indledningsvis blev anset for mulige fremgangsmåder i fagordbøger, viser, at Borum/Popp-Madsen, Møller-Kristensen, von Eyben og Woll har brugt princippet fra type 1. Her findes stort set kun lemmata, som entydigt er fagtermer. Om de øvrige ordbøger kan selv om de procentuelle angivelser skal tages med alle mulige forbehold - fastslås, at andelen af ikke-fagsproglige oplysninger er betydelig i en række tosprogede ordbøger. Af disse har Ludvigsen E-D samt Poulsen D-T og måske også Hauschildt D-F, Hauschildt D-T og Unnerup-Madsen D-E gjort brug af princip 4, der anfører alle ord, som antages at forekomme regelmæssigt i tekster fra det pågældende fagområde. Det er ikke umiddelbart muligt at se, efter hvilke kriterier ECON, Galindo D-Sp, Gubba T-D og Warrem D-E har udvalgt informationer af ikke-fagsproglig art. De enkelte eksempler tyder på, at det snarere må være det tredje princip, som er blevet brugt: Fagord og andre ord, som anses for særligt vigtige i det pågældende fagsprog, anføres, sml. eksempler fra den økonomiske ordbog ECON: *Hafen, Hafenarbeiter, halb, (zum) halben Preise, Händler, Häufigkeit, Hotel.*

En endnu større andel af ord, som ikke kan anses for at være fagtermer, indeholder Hoffmann. Denne ordbog lemmatiserer det centrale ordforråd i naturvidenskabelige russiske, engelske og franske tekster. Ved det centrale ordforråd forstår Hoffmann de hyppigste knap 2000 leksemer i et tekstkorpus med naturvidenskabelige tekster. I hver sin ordbogsdel bliver de hhv. russiske, engelske og franske lemmaer forbundet med tyske ækvivalensangivelser. Hvis en af ækvivalensangivelserne er særlig hyppig i en af de tre faggrupper, som Hoffmann tager hensyn til, findes en henvisning til kemi (C), matematik (M) eller fysik (P), sml. følgende artikler i den engelsk-tyske del:

- highly** sehr, stark, höchst
hint hinweisen, andeuten; Hinweis M
his sein *Possessivpronomen*
hold (held, held) halten; enthalten, fassen; tragen; gelten, stimmen; meinen, glauben; halten für
hole Loch; Öffnung; Defektelektron P C

Ordbogen er kendetegnet ved en meget enkel mikrostruktur, der kun indeholder ganske få grammatiske informationer og kollokationsangivelser og ingen eksempler fra de undersøgte tekster. Ud over de fagdifferentierende angivelser som ved **hole** findes desuden - bortset fra brugen af komma hhv. semikolon - ingen hjælp til at adskille de forskellige ækvivalensangivelser fra hinanden. I modsætning hertil indeholder Siliakus' tysk-engelske ordbog over politiske udtryk ved hvert lemma mindst et eksempel. Disse eksempler kan give dels en hjælp til forståelsen af ordets brug, dels nogle implicite informationer om grammatisk brug og om kollokationer:

- Bundestag** <no.m.; -s; -e> (in the FRG:) Parliament (Lower House)
 In der BRD hat der Bundestag das Recht, Gesetze zu erlassen.
Bundestagswahl <no.f.;--; -en> (federal parliamentary election)
 Die Wahlen in Niedersachsen werden die bevorstehende Bundestagswahl beeinflussen.

Bundesversammlung <no.f.;--;-en> (in der FRG:) Federal Convention; (in Switzerland:) Federal Assembly

Die ursprüngliche Fassung des Art. 60 sah eine Wahl durch die Bundesversammlung (gemeinsame Sitzung von Nationalrat und Bundesrat) vor. (Switzerland)

Mere fordelagtig er eksplicitte oplysninger om kollokationer, som en del ordbøger også bringer. Af de før undersøgte 15 fagordbøger findes sådanne oplysninger i større eller mindre grad i flere af de undersøgte tosproglige fagordbøger. I Poulsen D-T under **konto** bl.a.:

død konto *Sachkonto*
 fælles konto *Gemeinschaftskonto*
 føre en konto (*für jmdn*) *ein Konto führen*
 overtrække en konto *ein Konto überziehen*.

Man kunne måske her - med et vist kendskab til tysk - gætte sig til de verbale forbindelser med *Konto*, men de adjektiviske forbindelser kan man ikke konstruere ud fra et grundkendskab til almensproget. I dette tilfælde drejer det sig om en fagordbog, der i første omgang er udarbejdet for sprogstuderende. Hvis et noget større sprogkendskab hos de potentielle brugere forudsættes, kunne man af pladsbesparende hensyn indskrænke kollokationsangivelser til de tilfælde, hvor internationalismer og ordrette oversættelser svarende til almensprogets sprogbrug ikke kan bruges. Dette er princippet i Kaufmann/Bergenholtz, hvor der under **antistof** ikke findes oplysninger om *monoklonale antistoffer* eller *specifikt antistof*. Derimod kan man i dette fagsprog ikke altid forudsætte, at kendte almensproglige udtryk som *fremstille* (*et antistof*) eller *danne* (*et antistof*) eller *klippe*, *brække*, *skære* (*et DNA*) også virkelig kan oversættes til de direkte engelske udtryk, som også kendes fra almensproget. Netop sådanne kollokationer, som ved første øjekast indeholder almensproglige udtryk, vil efter dette princip i særlig grad være aspiranter til at blive anført under vigtige fagord.

4. Forslag

De gennemførte undersøgelser viser, at der findes en ikke ubetydelig mængde af fagorienterede ordbøger, som ikke kun anfører rene fagtermer. Men det er både teoretisk og praktisk yderst problematisk at betegne disse ikke-fagord som almensproglige ord. En sådan opfattelse måtte medføre, at man skulle kunne opdele en faglig tekst i fagsproglige og almensproglige dele, hvilket ville forudsætte en forældet og ikke hensigtsmæssig forståelse af fagsprog som værende ren terminologi. Det er på den anden side også problematisk at opgive udtrykket almensprog under henvisning til, at alle tekster har et specielt formål eller kun kan beskrives som mere eller mindre fagsproglig. En sådan antagelse er kontraintuitiv, hvis der hermed ikke blot menes, at også ikke-fagtekster er kulturbundne, dvs. at de kun kan forstås med et minimum af kendskab til det pågældende samfund. Antagelsen af et almensprog er tværtimod grundlæggende for hele den gængse fremmedsprogsundervisning og for konceptionen af alle almene grammatiker, hvor der kun lejlighedsvis inddrages fagsproglige aspekter i fremstillingen af den sproglige varietet, som gælder for at være ikke-specialiseret og derfor betegnes som almensprog.

Jeg mener, at begge antagelser kan forenes, hvis man forener de to indfaldsvinkler, der blev beskrevet i Laurén/Nordman (1987:31). Som empirisk basis for fremstillingen i gængse grammatiker og ikke-specialiserede ordbøger foreligger i det optimale tilfælde en tekstmængde, der vil bestå af tekster, som det store flertal regelmæssigt reciperer. Når det drejer sig om skrevne tekster, vil det være aviser, ugeblade og romaner, sml. Bergenholtz (1988). En ordbog eller en grammatik udarbejdet på grundlag af en sådan empirisk basis vil jeg kalde en almensproglig ordbog hhv. grammatik. I praksis bliver en sådan fremgangsmåde i mange tilfælde brugt uden nøjagtige undersøgelser af et tekstkorpus, men den i stedet brugte fremgangsmåde med introspektive angivelser, der forbindes med tilfældige belæg, har det samme mål.

Et fagsprog kan på lignende vis i første omgang bestemmes af en virkelig eller en antaget empirisk basis. Den mængde af tekster, man eksteriønt vil tilordne det pågældende fag, udgør den basis, der danner grundlaget for fagets sproglige beskrivelse. Denne bestemmelse har den fordel, at man kan antage et meget bredt fag eller en mængde af "beslægtede" fag eller en mere indskrænket fagforståelse alt efter, om man ønsker at udarbejde en meget specialiseret fagordbog eller et bredt spektrum af fag, som fx i en teknisk ordbog.

I almensproget findes der uden tvivl ord, som med én begrænsning findes med den samme funktion og betydning i et, flere eller alle fagsprog. Sådanne ord vil jeg kalde **fællesord**. Alt efter, om man sammenligner det almensproglige ordforråd med et, flere eller alle fagsprog, vil mængden af fællesord være større eller mindre. Indskrænkningen er, at der er kollokationelle forskelle, hvilket kan have følger for konceptionen af visse fagordbøger. Tilsvarende kan man tale om **fællesgrammatik**, hvor de grammatiske regler, som er fælles for almensproget og et eller flere fagsprog, kan beskrives. I praksis kan forskellene være mest interessante for fagleksikografien, hvor man som princip for selektion af grammatiske informationer kan vælge at anføre det, som adskiller sig fra almensprogets grammatik eller som ikke er så sikkert forankret deri, at dens beherskelse kan forudsættes (sådan fx Kaufmann/Bergenholtz 1992).

Med disse argumenter er vi nået til det, der også i fagleksikografien er den store ubekendte: brugeren. Man kan opstille følgende grundsituationer, hvor beskæftigelsen med et bestemt fag kan føre til behovet for at bruge en ordbog:

- (a) reception af en fagtekst på modersmålet
- (b) reception af en fremmedsproglig fagtekst
- (c) produktion af en fagtekst på modersmålet
- (d) produktion af en fremmedsproglig fagtekst
- (e) oversættelse fra en fremmedsproglig fagtekst
- (f) oversættelse til en fremmedsproglig fagtekst

Disse grundtyper kan forbindes med de ovenfor opstillede muligheder for inddragelse af informationer om det pågældende fagsprog, som går ud over terminologiske forhold:

- 1 kun fagord anføres
- 2 fagord og andre ord, der har en brug, som adskiller sig fra den almensproglige, anføres
- 3 fagord og andre ord, som anses for særligt vigtige i det pågældende fagsprog, anføres
- 4 ord, som anses for at kunne forekomme regelmæssigt i tekster fra et givet fagområde, anføres
- 5 alle ord eller ord med en bestemt mindstefrekvens i en givet mængde af fagtekster anføres

Til grundtype (a) vil en ensproget fagordbog af type 1, som kun indeholder fagord, være tilstrækkelig. Til (b) må man oftest klare sig med en ensproget fagordbog af type 1. Mere optimal ville en tosproget ordbog af type 2 være, som lemmatiserer fagord og ikke-fagord, som ikke kan betegnes som fællesord. En sådan ordbog skulle dog ud over ækvivalensangivelser også omfatte en faglig forklaring. Til en brugersituation af grundtype (c) foreslås ligeledes en forklarende ensproget fagordbog af type 2 eller 3. Til grundsituation (d) vil en ensproget eller forklarende tosproget ordbog i en kombination af type 2 og 5 være optimal; således vil ordbogsbrugeren finde informationer om alle de hyppigste ord, som han måtte få brug for under tekstproduktionen, men også om alle fagord og ord, som måtte volde særlige problemer. En kombination af type 2 og 4 ville opfylde samme formål, men vil have et mere usikkert empirisk grundlag. Til type (e) vil en forklarende tosproget ordbog af type 2 være ønskelig. Til ordbogssituation (f) vil jeg foreslå en forklarende tosproget ordbog i en kombination af de hyppigste fællesord, alle fagtermini og andre ord, som ikke kan regnes for fællesord på grund af en særlig brug, dvs en kombination af type 2 og 5.

5. Slutbemærkning

Titlen på dette bidrag var "almensproglige informationer i fagordbøger". Mere i overensstemmelse med den fremlagte opfattelse ville følgende lidt mindre alment forståelige titel have været: **Informationer om fællesord i fagordbøger**. Den foreslåede selektion af fællesord til fagordbøger under hensyntagen til forskellige grundlæggende brugersituationer er ikke ment som et forslag til at udarbejde et helt urealistisk stort antal ordbøger til alle fag, sprog og sprogpår svarende til hver brugersituation. Tværtimod er det en kendsgerning, at selv om man forestillede sig den ekstreme løsning, at man satte alle verdens lingvister til udelukkende at udarbejde fagordbøger, ville de alligevel næppe kunne udarbejde alle de ordbøger, der hver for sig kan blive brug for i de forskellige brugersituationer. En virkelig løsning på dette dilemma kan efter min mening ikke findes, men en **multifunktional fagordbog**, dvs en forklarende ordbog, der både indeholder fagtermini og de hyppigste fællesord, vil ikke bare kunne bruges ved oversættelse til og fra det fremmede sprog, men også ved reception af modersmålstekster og til friere tekstproduktion på det fremmede sprog.

Litteratur

- Béjoint, Henri. 1988. Scientific and technical Words in General Dictionaries. I: *International Journal of Lexicography* 1: 354-368.
- Bergenholtz, Henning. 1988. DK87: Et korpus med dansk almensprog. I: *Hermes* 1: 229-237.
- Bergenholtz, Henning/Mugdan, Joachim. 1985. Linguistic Terms in German and English Dictionaries. I: *Lexicographica* 1: 3-23.
- Bergenholtz, Henning et al. 1991. *Wegweiser durch die Grammatik von Heinrich Bauer. Verzeichnisse und Erläuterungen. Bearbeitet von Henning Bergenholtz, Andreas Dörner, Gregor Meder und Ramona Karatas*. Berlin: de Gruyter.
- Black's Law Dictionary = Henry Cambell Black: *Black's Law Dictionary. Definitions of the Terms and phrases of American and English Jurisprudence, Ancient an Modern*. Fifth Edition by the Publisher's Editorial Staff. Contributing Authors: Joseph R. Nolan and M.J.Connolly. St. Paul Minn: West Publishing Co 1979.

- Borum/Popp-Madsen = O.A.Borum/C.Popp-Madsen: *Juridisk Ordbog*. København: G.E.C. Gads Forlag 1934.
- Duden-GWB = *Duden. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache in sechs Bänden*. Hrsg. und bearb. vom Wissenschaftlichen Rat und den Mitarbeitern der Dudenredaktion unter Leitung von Günther Drosdowski. Mannheim/Wien/Zürich: Bibliographisches Institut. Bd. 1: A-Ci 1976, Bd. 2: Ci-F 1976, Bd. 3: G-Kal 1977, Bd. 4: Kam-N 1978, Bd. 5: O-So 1980, Bd. 6: Sp-Z 1981.
- ECON = *ECON-Wirtschaftswörterbuch: Alle wichtigen Begriffe in einem Band*. Düsseldorf/Wien/ New York: ECON Verl. 1989.
- Galindo D-Sp = Orlando Galindo: *Erhvervs- og økonomiordbog Dansk-Spansk*. København: GTO 1989.
- Gubba T-D 1977 = Wilhelm Gubba: *juridisk ordbog tysk-dansk*. Mårslet: W. Gubbas Forlag 1977.
- Gubba T-D 1987 = Wilhelm Gubba: *juridisk ordbog tysk-dansk*. Mårslet: W. Gubbas Forlag 1987.
- Gullberg Sv-E = Ingvar E. Gullberg: *Svensk-Engelsk Fackordbock. För Näringsliv, Förvaltning, Undervisning och Forskning*. Stockholm: P.A.Norstedt och Sönners Forlag 1977.
- Hauschildt D-F = Gurli Hauschildt: *Handelsfaglig ordbog Dansk-Fransk* 2. udg. Horsens: åløkkes handelsfaglige ordbøger 1988.
- Hauschildt D-T = Gurli Hauschildt: *Handelsfaglig ordbog Dansk-Tysk* 2. udg. Horsens: åløkkes handelsfaglige ordbøger 1988.
- Hoffmann = Lothar Hoffmann: *Grundwortschatz Naturwissenschaften. Russisch-Deutsch, Englisch-Deutsch, Französisch-Deutsch*. Leipzig: VEB Verlag Enzyklopädie 1988.
- Kalverkämper, Hartwig. 1978. Die Problematik von Fachsprache und Gemeinsprache; in: *Sprachwissenschaft* 3: 406-444.
- Kalverkämper, Hartwig. 1980. Die Axiomatik der Fachsprachen-Forschung. I: *Fachsprache* 2: 2-20.
- Karatas, Ramona/Meder, Gregor/Wiechert, Ingrid. 1991. Die Anlage der Indizes. I: Bergenholtz et al.: 117-122.
- Kaufmann/Bergenholtz = Uwe Kaufmann/Henning Bergenholtz: *Genteknologisk ordbog. Dansk-engelsk/engelsk-dansk molekylærbiologi og DNA-teknologi*. København: Gad 1992 (under forberedelse).
- Laurén, Christer/Nordman, Marianne. 1987. *Från kunskapens frukt till Babels Torn. En bok om fackspråk*. Stockholm: Liber.
- Ludvigsen E-D = Vilhelm Ludvigsen: *Engelsk Handelsordbog 1. Del Engelsk-Dansk* Revideret Udgave. Steen Hasselbachs Forlag 1943.
- Mikkelsen, Hans Kristian. 1990. Fagsprog og almensprog: særsprog og fællessprog. I: *LSP Nyhedsbrev* 2: 1-6.
- Møller-Kristensen = Svend Møller-Kristensen / Erik Nielsen / Henning Nielsen: *Erhvervsfaglig Ordbog*. Risskov: Forlaget MERCIO 1984.
- Opitz, K. 1979. Technical Dictionaries: Testing the Requirements of the Professional User. In: Reinhard R.K. Hartmann (Ed.): *Dictionaries and Their User: Proceedings of the 1978 BAAL Seminar on Lexicography*. (= *Exeter Linguistic Studies* 4). Exeter: University of Exeter: 89-95.

- Pongrácz, Judit. 1987. Zur Rolle der allgemeinsprachlichen Lexik in der Fachkommunikation; in: *Fachsprache und Allgemeinsprache*, hrsg. von Sabine Dallmann. Budapest: Lektorat für deutsche Sprache und Literatur: 5-21. (= *Unser Thema* 4).
- Poulsen D-T = Sven-Olaf Poulsen: *Dansk-Tysk Handelsordbog*. Harlev: A. M. Kjærs Forlag 1987.
- Ralph, Bo. 1980. Hur mycket fackspråk är fackspråk? I: *Svenskans beskrivning 12. Förhandlingar vid Sammankomst för att dryfta frågor rörande svenskans beskrivning 12*. Utgivna av Sigurd Fries och Claes-Christian Elert. Umeå: Universitetet i Umeå: 163-172.
- Ruus, Hanne. 1991. Fælles danske ord; in: *Auditorium X. Dansk før, nu - og i fremtiden? En antologi om moderne sprogforskning*, red. af Erik Hansen, Inge Lise Petersen, Ib Poulsen. [København]: Amanda : 158-180.
- Scholfield, P.J. 1980. Evaluating Selection Policy and Grammatical and Semantic Information in an EST Dictionary. In: *Fachsprache 2*: 98-108.
- Siliakus T-E = H.J.Siliakus: *500 German Political Terms and their English Translations together with 500 useful Contexts*. Adelaide: University of Adelaide 1986.
- Unnerup-Madsen D-E = Dorthe Unnerup-Madsen: *Dansk-Engelsk Handelsordbog "For many Reasons" med hovedvægt på forholdsordsforbindelser* 3.udgave, 2. oplag. Holstebro: Venus 1989.
- von Eyben = W.E. von Eyben: *Juridisk Ordbog* syvende udgave. København: G.E.C. Gads Forlag 1987.
- Warrern D-E = Allan Warrern; *Dansk-Engelsk Teknisk Ordbog* 6.udgave. København: Clausen 1986.
- Woll = Artur Woll: *Wirtschaftslexikon* dritte, vollständig überarbeitete und erweiterte Auflage. München/Wien: R. Oldenburg Verlag 1988.
- Zyphen-Adeler = H.Zyphen-Adeler: *Forretningsordbogen — Handelsmæssige, børs-, bank-, forsikrings-, transport-, told-, bogholderi- og revisionstekniske samt juridiske Udtryk og Vendinger, Mønt, Maal, Vægt m.m.* København: Gyldendalske Boghandel/Nordisk Forlag 1944.